

Data akceptacji: 25.02.2025

Data publikacji: 7.08.2025

Grzegorz Gąsior

Uniwersytet Warszawski

g.gasior@uw.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0002-1014-6113>

Rozprawa z „agentami titoizmu” Przypadek Czechosłowacji

The Crackdown on „Titoist Agents”: a Case of Czechoslovakia

Abstract: After the split between the Soviet Union and Yugoslavia, Czechoslovak communist authorities under Soviet pressure started persecutions against alleged Yugoslavian agents, resulting in multiple arrests and fabricated political trials. Some of them ended with death sentences. The witch hunt was interrupted in 1955 after the normalization of relations between the Soviet Union and Yugoslavia.

Key words: Titoism, Czechoslovakia, Yugoslavia, Stalinist repressions, political trials

Stosunki Czechów i Słowaków z narodami południowosłowiańskimi już w XIX wieku należały do bardzo przyjaznych ze względu na silne poczucie więzi słowiańskiej i wspólnoty losów w dążeniu do emancypacji w ramach monarchii Habsburgów oraz z uwagi na konfrontację z nacjonalizmem węgierskim i niemieckim. Sympatię czeskiej i słowackiej opinii publicznej budziła polityka Królestwa Serbii, zwłaszcza w chwilach, gdy przeciwstawiało się wpływom Austro-Węgier oraz gdy stawiało im zbrojny opór podczas I wojny światowej. W okresie międzywojennym Czechosłowacja i Jugosławia współtworzyły sojusz Małej Ententy. Także pomiędzy partiami komunistycznymi obu krajów po II wojnie światowej istniały przyjacielskie kontakty. W Czechosłowacji podziwiano sukcesy partyzantów Josipa Broz-Tity. Jugosłowiańscy komuniści cenili Czechosłowację jako państwo o rozwiniętym przemyśle i dojrzałej klasie robotniczej, z lekceważeniem spoglądali natomiast

na wkład Czechosłowaków w działania bojowe w czasie II wojny światowej. Jugosłowiańscy komuniści już w 1945 roku wprowadzili w swoim kraju dyktaturę na wzór ZSRR i uchodzili za najwierniejszych uczniów Stalina. Na naradzie Kominformu we wrześniu 1947 roku w Szklarskiej Porębie, gdy jugosłowiańscy delegaci Milovan Djilas i Edvard Kardelj krytykowali parlamentarną drogę do zdobycia władzy reprezentowaną przez partie komunistyczne we Francji i we Włoszech, można było odczytać ich wystąpienie jako pośrednią krytykę ówczesnej polityki Komunistycznej Partii Czechosłowacji (KPCz), która dopiero w lutym 1948 roku dokonała puczu i przejęła całkowitą władzę¹.

Niedługo później doszło do rozłamu pomiędzy Titą a Stalinem. Ten pierwszy nie zamierzał podporządkować się kontroli Sowietów i starał się realizować samodzielną politykę. W czerwcu 1948 roku delegacja jugosłowiańska nie wzięła udziału w spotkaniu Kominformu w Bukareszcie, na którym uchwalono rezolucję o nacjonalistycznych błędach popełnionych przez przywódców Jugosławii². Był to początek nagonki na ten kraj i jego władze w całym bloku sowieckim. W niniejszym artykule zamierzam przedstawić przebieg kampanii antyjugosłowiańskiej w Czechosłowacji i zastanowić się nad motywami jej podjęcia, a ściślej: na ile odpowiadała interesom Pragi, a na ile stanowiła realizację dyrektyw z Moskwy. Analizę podejmuję, bazując na dotychczas opublikowanych materiałach źródłowych i literaturze przedmiotu, w tym badaniach własnych, skoncentrowanych na sprawie „słowackich burżuazyjnych nacjonalistów”.

Dla czechosłowackich komunistów oskarżenia wobec Jugosławii były ogromnym zaskoczeniem, szybko jednak dostosowali się do linii Kominformu. Prezydent Czechosłowacji i przewodniczący KPCz Klement Gottwald w liście do Stalina proponował obalić jugosłowiańskich przywódców. Stalin w odpowiedzi z 14 lipca 1948 roku skonstatował, że należy jedynie izolować ich od pozostałych partii komunistycznych³. Mimo poparcia udzielonego Stalinowi w konflikcie z Titą Gottwald poczuł się zagrożony. W prywatnej rozmowie skarżył się na sowieckiego ambasadora Michaiła Silina, który na jakiegokolwiek odmienne opinie natychmiast reagował oskarżeniami o titoizm⁴.

W listopadzie 1948 roku Wydział Ewidencji Komitetu Centralnego KPCz (KC KPCz) wskazał na potrzebę ujawnienia titowskich agentów wśród obywateli

¹ O. Vojtěchovský, *Z Prahy proti Titovi! Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu*, Praha 2012, s. 79–80; M.J. Zacharias, *Komunizm, federacija, nacionalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004, s. 99–101.

² K. Kaplan, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha 1992, s. 12; M.J. Zacharias, *Komunizm, federacija, nacionalizmy...*, s. 103–104.

³ K. Kaplan, *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993, s. 346–347; idem, *Zpráva o zavraždění...*, s. 14.

⁴ K. Kaplan, *Zpráva o zavraždění...*, s. 14.

Jugosławii i ich współpracowników na terenie Czechosłowacji⁵. Już wcześniej, od lata 1948 roku, w ramach Służby Bezpieczeństwa (Státní bezpečnost, StB) działał specjalny referat 59. ds. Jugosławii, funkcjonujący w ramach II sekcji BAa (wywiad polityczny tzw. wewnętrznej StB) pod kierunkiem Josefa Čecha⁶. W październiku 1949 roku przekierowano tę strukturę jako referat 22. do sekcji I (wywiad obronny)⁷. Tak pozostało do 1953 roku, gdy referat 22. stał się częścią 4. wydziału I Departamentu Zarządu Głównego StB, a wkrótce potem V Departamentu II Zarządu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych⁸.

Czechosłowacka StB zastosowała liczne szykany w stosunku do jugosłowiańskich obywateli przebywających w Czechosłowacji. Podczas zlotu stowarzyszeń sokolskich urządziła prowokację, podrzucając w miejscach zakwaterowania jugosłowiańskich uczestników sporządzone przez nią samą ulotki o treści antysowieckiej i protitowskiej. Akcję zaakceptował premier Antonín Zápotocký i minister spraw wewnętrznych Václav Nosek. Jej celem było sfabrykowanie dowodów na akcję propagandową Jugosławii i uzyskanie w ten sposób pretekstu do wydalenia jugosłowiańskich uczestników zlotu z Czechosłowacji⁹. Na festiwalu filmowym w Mariańskich Łaźniach odwołano wyświetlanie jugosłowiańskiego filmu na temat Tity. W księgarni jugosłowiańskiej w Pradze skonfiskowano protitowskie druki¹⁰. Rok później, w listopadzie 1949 roku, ponownie przeprowadzono w niej rewizję, konfiskując podrzucone przez samą StB protitowskie materiały, co posłużyło za pretekst do zamknięcia księgarni¹¹.

W ramach akcji „Isolace” usiłowano doprowadzić do izolacji placówek dyplomatycznych obcych państw (z wyjątkiem krajów bloku sowieckiego) poprzez wzywanie na przesłuchania wszystkich odwiedzających je osób¹². Obserwowano kontakty jugosłowiańskich dyplomatów z obywatelami czechosłowackimi i sympatykami Tity, szczególnie z tymi ludźmi, którzy w czasie II wojny światowej służyli w jugosłowiańskiej partyzantce lub mieli w Jugosławii krewnych i znajomych¹³. Do 16 lipca 1949 roku wydalono z Czechosłowacji 35 jugosłowiańskich dyplomatów

⁵ K. Kaplan, *Nekrvavá revoluce...*, s. 317.

⁶ M. Bárta, *Akce Jugoslávie: Státní bezpečnost v boji proti „agentům titoismu“ v letech 1948–1955*, „Paměť a dejiny” 2011, roč. 4, č. 1, s. 66.

⁷ Ibidem, s. 69.

⁸ Ibidem, s. 73–74.

⁹ K. Kaplan, *Nebezpečná bezpečnost*, Brno 1999, s. 88.

¹⁰ M. Bárta, *Akce Jugoslávie...*, s. 66.

¹¹ Ibidem, s. 69.

¹² M. Bárta, *Akce „Isolace“: Snaha Státní bezpečnosti omezit návštěvnost zastupitelských úřadů kapitalistických států*, „Paměť a dejiny” 2008, roč. 2, č. 4, s. 41–50.

¹³ M. Bárta, „Byl jsem ve službách Tita a Státní bezpečnosti“: příběh defektora jugoslávského velvyslanectví v Praze Antuna Novaka, „Securitas Imperii” 2006, č. 14, s. 191.

lub pracowników ambasady¹⁴. We wrześniu 1949 roku konsul jugosłowiański w Bratysławie Oren Ružić został zwabiony do prywatnego mieszkania, gdzie przez całą noc był przetrzymywany i nakłaniany do współpracy z StB. Grożono mu przy tym bronią. Nota protestacyjna Jugosławii pozostała bez odpowiedzi, a sam konsul został wydalony z kraju¹⁵.

Specyficzny rozdział w stosunkach czechosłowacko-jugosłowiańskich w okresie nagonki na titoistów stanowiło uformowanie grupy jugosłowiańskich emigrantów antytitowskich, w co zaangażowany był Wydział Ewidencji KC KPCz na czele z Karlem Švábem, a także sekretarz KC KPCz i kierownik Wydziału Kultury i Propagandy sekretariatu KC KPCz Gustav Bareš oraz Bedřich Geminder, kierownik Wydziału Międzynarodowego KC KPCz¹⁶. W ramach emigracji funkcjonowała grupa partyjna oraz Klub Jugosłowiańskich Dziennikarzy (później tylko Klub Jugosłowiański). Środowisko to wydawało czasopismo „Nowa Borba” i prowadziło jugosłowiańską redakcję radia czechosłowackiego¹⁷.

W marcu 1951 roku do Ministerstwa Bezpieczeństwa Narodowego zgłosił się Antun Novak, radiotelegrafista ambasady Jugosławii w Pradze, i poprosił o azyl polityczny. Jugosławia przekazała władzom czechosłowackim noty w sprawie zniknięcia Novaka. Gdy radio Belgrad podało informację o porwaniu Novaka, Czechosłowacka Agencja Prasowa wysłała redakcjom oświadczenie Novaka o jego przejściu na stronę Czechosłowacji. Aby rozwiać wątpliwości, zorganizowano też konferencję prasową ze zbiegiem. Następnie Novak przy pomocy czechosłowackiego dyplomaty Pavla Kavana napisał książkę, w której oskarżał Jugosławię o współpracę z imperia-listami, później zaś podjął współpracę agenturalną z StB jako pracownik jugosłowiańskiej redakcji radia czechosłowackiego¹⁸.

Czechosłowackie organy policyjne nie reagowały, gdy stalinowscy emigranci jugosłowiańscy zakłócili uroczystość w ambasadzie swojego kraju w listopadzie 1948 roku lub gdy w marcu 1949 roku próbowali rozbić popiersie Tity umieszczone na jugosłowiańskiej ekspozycji na wiosennych targach w Pradze. Zamiast tego StB zamknęła ekspozycję, konfiskując jednocześnie księgę pamiątkową¹⁹.

Sowieci nie chcieli tracić kontroli nad rządami państw satelickich, zamierzali więc zwalczać każdą koncepcję odmiennego drogi do socjalizmu. W krajach bloku sowieckiego rozpoczęły się poszukiwania wymyślanego wroga wewnętrznego, spiskującego we współpracy z Jugosławią. W Polsce krytykowano Władysława

¹⁴ M. Bárta, *Akce Jugoslávie...*, s. 68.

¹⁵ O. Vojtěchovský, *Z Prahy proti...*, s. 333.

¹⁶ Ibidem, s. 81–82.

¹⁷ Ibidem, s. 124, 137.

¹⁸ M. Bárta, *„Byl jsem ve službách Tita a Státní bezpečnosti“...*, s. 200–204.

¹⁹ O. Vojtěchovský, *Z Prahy proti...*, s. 322, 332.

Gomułkę, w Albanii Koçi Xoxe, w Rumunii Lucrețiu Pătrășcanu (dwaj ostatni zostali ostatecznie straceni)²⁰. W maju 1949 roku na Węgrzech aresztowano ministra spraw zagranicznych Lászla Rajka. Zarzuty o działalność antypaństwową stanowiły sztuczną konstrukcję śledczych, a przyznanie się do winy wymuszano na aresztowanych torturami. W czerwcu 1949 roku przywódca węgierskich komunistów Mátyás Rákosi przekazał Gottwaldowi listę 60 wysokich rangą działaczy KPCz, których nazwiska pojawiały się w śledztwie nad sprawą Rajka jako podejrzanych o wrogą działalność²¹. 16 września 1949 roku Gottwald i sekretarz generalny KC KPCz Rudolf Slánský wystosowali do Moskwy wymuszoną przez Sowieców prośbę o przysłanie doradców z resortu bezpieczeństwa²².

W czasie procesu Rajka, który odbył się we wrześniu 1949 roku, ujawniono powiązania jego rzekomej grupy spiskowej z Jugosłowianami. Wraz z innymi oskarżonymi miał on pracować na rzecz titowskiego planu utworzenia federacji pod kierunkiem Belgradu i przy wsparciu Stanów Zjednoczonych. W sprawie tej zapadły surowe wyroki, w tym kara śmierci dla Rajka i dwóch innych osób²³. W czasie procesu jeden z oskarżonych, radca ambasady jugosłowiańskiej w Budapeszcie Lazar Brankov, zeznał, że największe sukcesy w werbowaniu agentów Jugosłowianie odnieśli wśród słowackich nacjonalistów, byłych członków Gwardii Hlinki oraz partyzantów walczących w czasie II wojny światowej w Jugosławii²⁴.

25 października 1949 roku szef Wydziału Ewidencji KC KPCz Šváb zapowiedział Gottwaldowi liczne aresztowania osób podejrzanych o współpracę z wywiadem jugosłowiańskim i amerykańskim na Słowacji. Na ziemiach czeskich spodziewał się znaleźć titoistów wśród partyzantów, którzy w czasie II wojny światowej walczyli na terenie Jugosławii²⁵. Do walki z titoizmem na Słowacji utworzono 22. referat Komitetu Okręgowego StB w Bratysławie, który rezydował w więzieniu w Leopoldovie. Na jego czele stał Jozef Šepela. Po nim funkcję tę przejął Šimon Čermák, zastępca szefa Komitetu Okręgowego StB²⁶.

Akcja aresztowań dotknęła przede wszystkim środowisko byłych partyzantów słowackich z czasów II wojny światowej. Na Słowacji na 50 byłych dowódców i komisarzy politycznych oddziałów partyzanckich tylko trzech nie trafiło w tym

²⁰ K. Kaplan, *Nekrvavá revoluce...*, s. 347.

²¹ K. Kaplan, *Zpráva o zavraždění...*, s. 45.

²² Ibidem, s. 66.

²³ Ibidem, s. 47–49.

²⁴ *Laszlo Rajk i jego współpracownicy przed Trybunałem Ludowym*, Warszawa 1949, s. 133–134, 145, 154–155.

²⁵ K. Kaplan, *Nekrvavá revoluce...*, s. 317–318.

²⁶ J. Jablonický, *Podoby násilia*, Bratislava 2000, s. 173–175.

okresie do więzienia²⁷. Najgłośniejsza sprawa dotyczyła mjr. Viliama Žingora, byłego dowódcy oddziału partyzanckiego, który w 1945 roku wstąpił do Komunistycznej Partii Słowacji (KPS) i objął stanowisko przewodniczącego Związku Słowackich Partyzantów, lecz w 1947 roku zrezygnował z tej funkcji i opuścił szeregi partii²⁸. Zniechęcony do rzeczywistości politycznej, Žingor wkrótce wycofał się całkowicie z życia publicznego i ze swoją partnerką zamieszkał w oddalonej od osiedli ludzkich Dolinie Raczkowej w Tatrach. Zarzuty wobec niego o titoizm były spreparowane przez StB. Utrzymywanie przyjaznych stosunków pomiędzy Związkiem Partyzantów Słowackich a podobnymi jugosłowiańskimi środowiskami w czasach działalności Žingora w Związku Słowackich Partyzantów nie było niczym nadzwyczajnym, tym bardziej że oficjalne relacje czechosłowacko-jugosłowiańskie były wtedy przyjazne²⁹. W listopadzie 1948 roku StB odnotowała prywatną wypowiedź Žingora, w której wyraził się pochlebnie o polityce Tity³⁰. 27 listopada 1949 roku major został aresztowany. W związku z jego sprawą do 11 września 1950 roku w ramach akcji „Turiec” (nazwa regionu) aresztowano 150 osób³¹. W grudniu 1949 roku w innej akcji za kontakty z Jugosłowianami aresztowano Jozefa Trojana, byłego dowódcę brygady partyzanckiej³².

Wśród aresztowanych byłych partyzantów był Ernest Otto, sekretarz w urzędzie słowackiego pełnomocnictwa szkolnictwa. Wymuszono na nim zeznania o rzekomych wrogich kontaktach jego oraz innych osób z Jugosłowianami. Między innymi chodziło o przewodniczącego Zespołu Pełnomocników (namiastki słowackiego rządu) Gustáva Husáka, pełnomocnika szkolnictwa Ladislava Novomeskiego oraz przewodniczącego Słowackiej Rady Narodowej (namiastki słowackiego parlamentu) Karola Šmidkego³³. Wszystkim trzem miano wkrótce zarzucić „słowacki burżuazyjny nacjonalizm”. W okresie powstania słowackiego przeciwko Niemcom z 1944 roku tworzyli oni kierownictwo KPS.

Na podstawie przeprowadzonych przesłuchań kilkudziesięciu aresztowanych Šváb przedstawił 7 marca 1950 roku raport, z którego wynikało, że jugosłowiańscy dyplomaci w Czechosłowacji Šefik Kević, Jozef Moravec i Ivan Mahulja pozyskali Žingora i Trojana do planów utworzenia federacji środkowoeuropejskiej pod przy-

²⁷ K. Kaplan, P. Paleček, *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, Praha 2008, s. 103.

²⁸ *Dokumenty k procesu s Viliamom Žingorom a spol.*, eds. R. Letz, P. Matula, Bratislava 2009, s. 34.

²⁹ J. Jablonický, *Podoby násilia...*, s. 175.

³⁰ Ibidem, s. 143; *Dokumenty k procesu...*, s. 37, przyp. 29.

³¹ J. Jablonický, *Podoby násilia...*, s. 182.

³² Ibidem, s. 170.

³³ Ibidem.

wództwem Jugosławii. Zlecili oni rzekomo Ernestowi Otto pozyskanie Šmidkego oraz innych „burżuazyjnych nacjonalistów” dla tych planów. Šmidke miał doprowadzić do rozpowszechnienia antypaństwowych nastrojów w Związku Partyzantów Słowackich. Przywódcą rzekomego spisku miał być minister spraw zagranicznych Vladimír Clementis, który wkrótce został odwołany ze stanowiska³⁴.

W kwietniu 1950 roku rozpoczęła się kampania przeciw „słowackim burżuazyjnym nacjonalistom”, początkowo na forum KC KPS, a następnie na konferencjach partyjnych i na IX zjeździe KPS, co doprowadziło do ich odwołania ze stanowisk, a w lutym 1951 roku do aresztowania niektórych z nich na czele z Clementisem, Husákiem i Novomeskim. Inicjatorem krytyki był przewodniczący KPS Viliam Široký. W czasie przygotowań do procesu „słowackich burżuazyjnych nacjonalistów” wątek jugosłowiański schodził stopniowo na dalszy plan i w czasie rozprawy sądowej z Husákiem, Novomeskim i kilkoma innymi działaczami KPS, która odbyła się dopiero w 1954 roku, nie odegrał już żadnej roli. Sam Clementis został skazany na śmierć w procesie Slánskiego w 1952 roku³⁵.

Inaczej potoczyła się sprawa Šmidkego. Przeprowadzając samokrytykę, bronił się przed zarzutami o titoizm, wskazując, że Jugosławia była wcześniej podziwianym sojusznikiem, a sam Široký stał na czele słowacko-jugosłowiańskiego towarzystwa noszącego nazwę Jugosławii Titowskiej³⁶. W lipcu 1950 roku Ladislav Kopřiva, stojący na czele świeżo utworzonego Ministerstwa Bezpieczeństwa Narodowego, w swoim raporcie dla Slánskiego stwierdził, że Šmidke oraz część działaczy Związku Słowackich Partyzantów popełniło błędy i bezkrytycznie podziwiała jugosłowiański system polityczny, ale teza o dążeniu tej grupy do przejęcia władzy w KPS była wymysłem prowadzącego śledztwo ppłk. Teodora Baláža ze słowackiej bezpieki. Kopřiva zaproponował zwolnienie z aresztu kilku byłych partyzantów oraz jednego obywatela Bułgarii (ten popełnił jednak samobójstwo), a śledztwo w sprawie Šmidkego przerwano. Nie wiadomo, co było przyczyną takiego kroku. Uwaga Kopřivy i sowieckich doradców zwróciła się przeciw Balážowi i funkcjonariuszom słowackiej bezpieki³⁷. Šmidke został wykluczony z KC KPCz za „titowskie błędy”, uniknął jednak aresztowania³⁸.

Tragicznie zakończyła się historia Žingora. Przesłuchiwany i torturowany w praskim więzieniu Ruzyně, a następnie w słowackim Leopoldovie, przyznał się, że wraz ze Związkiem Słowackich Partyzantów oraz przy wsparciu byłych

³⁴ G. Gąsior, *Stalinowska Słowacja: proces „burżuazyjnych nacjonalistów” w 1954 roku*, Warszawa 2006, s. 65–66.

³⁵ Ibidem, s. 69–206.

³⁶ Ibidem, s. 106.

³⁷ Ibidem, s. 119–122.

³⁸ Ibidem, s. 143.

działaczy słowackiej Partii Demokratycznej i pracowników konsulatu jugosłowiańskiego w Bratysławie planował obalenie siłą władzy ludowej i przywrócenie kapitalizmu³⁹.

Proces Žingora został wyreżyserowany przez StB w uzgodnieniu z Wydziałem Bezpieczeństwa KC KPS i prokuratorem. 21 października 1950 roku Sąd Państwowy w Bratysławie skazał na śmierć Žingora i dwóch innych byłych partyzantów: Samuela Bibzę i Ladislava Nosáka. Kilku innych oskarżonych w procesie otrzymało wysokie kary więzienia⁴⁰. Wszystkim zarzucano dążenie do utworzenia federacji środkowoeuropejskiej. Określano ich jako reprezentantów faszyzmu, reakcji, ludaków, fabrykantów, właścicieli ziemskich oraz karierowiczów⁴¹.

Procesów z byłymi partyzantami, których aresztowano w ramach nagonki antyjugosłowiańskiej, było więcej. W 1953 roku skazano na śmierć i stracono byłego dowódcę brygady partyzanckiej Jozefa Trojana⁴².

Część represjonowanych partyzantów była wcześniej mocno zaangażowana w proces zdobywania władzy przez komunistów. Aresztowany 7 lutego 1950 roku płk František Lipka był bliskim współpracownikiem Šmidkego. Jako dowódca bezpieki w Bratysławie w czasie przewrotu w lutym 1948 roku uzbrajał komunistyczne Milicje Ludowe ze składów Korpusu Bezpieczeństwa Narodowego (słow. Zbor národnej bezpečnosti, ZNB). Wkrótce został dowódcą krajowego ZNB na Słowacji. Funkcjonariusz ten utrzymywał przyjacielskie kontakty z jugosłowiańskimi dyplomatami, w śledztwie odmawiał jednak przyznania się do działalności antypaństwowej. W procesie z 6 lutego 1951 roku został skazany na 4 lata więzienia za zdradę państwa⁴³.

22 listopada 1949 roku pod zarzutem titoizmu aresztowani zostali Štěpán Pláček, były szef czechosłowackiego wywiadu wewnętrznego, oraz jego żona, pochodząca z Jugosławii Zora z d. Gavrić, do 1948 roku korespondentka jugosłowiańskiej agencji prasowej Tanjug w Pradze. Pláček odmawiał przyznania się do winy, złożył jednak wiele zeznań na temat innych osób. Ostatecznie w 1954 roku został skazany na 15 lat więzienia w związku z zabójstwem dwóch więźniów, gdy sam był jeszcze funkcjonariuszem reżimu, nie miało to już jednak nic wspólnego z zarzutami o titoizm. Żona Pláčka spędziła w areszcie trzy i pół roku, a jej sprawa nie została nawet rozpatrzona przez sąd⁴⁴.

³⁹ J. Jablonický, *Podoby násilia...*, s. 171, 179–180, 183.

⁴⁰ Ibidem, s. 187–192.

⁴¹ K. Kaplan, P. Paleček, *Komunistický režim...*, s. 104; *Dokumenty k procesu...*, s. 153–188.

⁴² J. Jablonický, *Podoby násilia...*, s. 170; idem, *Samizdat o odboji: štúdie a články*, sv. 2, Bratislava 2006, s. 335.

⁴³ J. Jablonický, *Podoby násilia...*, s. 172–173.

⁴⁴ J. Kalous, *Štěpán Pláček*, „Sborník Archivu Ministerstva vnitra ČR” 2006, t. 4, s. 107–148.

Głównym procesem związanym z oskarżeniami o titoizm była sprawa jugosłowiańskiego wicekonsula w Bratysławie Šefika Kevicia, który został aresztowany 24 marca 1950 roku. Bezpieka sugerowała mu, że może liczyć na wyrozumiałość, jeżeli będzie obszernie zeznawał o swej wrogiej działalności. Kević odmawiał zeznań, mimo że tygodniami nie pozwalano mu ani spać, ani siedzieć⁴⁵.

Śledztwo nadzorowali sowieccy doradcy oraz Šváb⁴⁶. Przed aresztowaniem Kevicia nie posiadali żadnych informacji na temat jego działalności przestępczej. Pomimo tego Šváb uznał, że przeprowadzenie procesu jest wykonalne. Tego samego zdania był Geminder. Również osoby z kręgu znajomych Kevicia były rozpracowywane pomimo braku jakichkolwiek dowodów, mogących świadczyć o ich winie⁴⁷. Tymczasem 1 kwietnia 1950 roku władze czechosłowackie zamknęły bratysławski konsulat Jugosławii, w następstwie czego Jugosłowianie zamknęli czechosłowacki konsulat w Zagrzebiu⁴⁸.

Proces Kevicia przed Sądem Państwowym w Pradze trwał od 30 sierpnia do 2 września 1950 roku. Oskarżenia formułowano na bazie wniosków z procesów Rajka na Węgrzech i Trajczko Kostowa w Bułgarii. Głównym punktem oskarżenia były rzekome dążenia Jugosławii do utworzenia federacji dunajskiej i rozbudowa siatki szpiegowskiej w krajach regionu. W procesie Kevicia na 16 oskarżonych aż 10 stanowili obywatele Jugosławii. Oprócz wysokich kar więzienia (w tym dożywocia dla Kevicia i dwóch innych osób) wydano dwa wyroki śmierci: na Ernesta Otto i Rudolfa Lančariča. Ostatecznie 17 lutego 1951 roku stracono tylko drugiego z nich. Paradoksem jest, że Lančarič jako funkcjonariusz StB sam wcześniej uczestniczył w śledztwie przeciw Žingorowi⁴⁹.

W powiązaniu ze sprawą Kevicia dokonano aresztowań wśród przebywających w Czechosłowacji Słowaków pochodzących z Wojwodiny⁵⁰. Rezultatem był proces Jána Siráckiego (w późniejszych latach znanego historyka słowackiego) i pięciu innych osób oskarżonych o szpiegostwo na rzecz Kevicia. Skazani otrzymali wyroki od 8 do 20 lat pozbawienia wolności⁵¹.

Największym procesem pokazowym wyimaginowanych wrogów wewnętrznych w stalinowskiej Czechosłowacji była sprawa Rudolfa Slánskiego. Sekretarz generalny

⁴⁵ J. Jablonický, *Podoby násilia...*, s. 175.

⁴⁶ StB o sobě: *výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*, ed. K. Kaplan, Praha 2002, s. 64.

⁴⁷ V. Palko, *Rudolf Lančarič – obeť Stalinovej honby na Tita*, „Pamäť národa” 2008, roč. 4, č. 2, s. 71–80.

⁴⁸ M. Bárta, *Akce Jugoslávie...*, s. 72.

⁴⁹ J. Jablonický, *Podoby násilia...*, s. 181; V. Palko, *Rudolf Lančarič...*, s. 78–80; *Proces proti tito-vským špiónům a rozvratníkům v Československu: Šefik Kević a společníci*, Praha 1950.

⁵⁰ J. Jablonický, *Podoby násilia...*, s. 176.

⁵¹ M. Bárta, *Akce Jugoslávie...*, s. 71.

KC KPCz, drugi po Gottwaldzie człowiek w partii, pod naciskiem Sowietów został we wrześniu 1951 roku odwołany ze stanowiska, a w listopadzie aresztowany. W więzieniach już wcześniej znalazło się wielu innych prominentnych komunistów, w tym zajmujący się m.in. sprawami jugosłowiańskimi Geminder oraz Šváb, w momencie aresztowania pełniący funkcję wiceministra bezpieczeństwa narodowego. Zgodnie z nową narracją śledztwa prowadzonego pod kontrolą sowieckich doradców Slánský miał stać na czele „anty państwowego ośrodka spiskowego”. Zarzut współpracy z Jugosławią był jednym z wielu wątków oskarżenia, i to nie najważniejszym. Członkowie grupy Slánskiego mieli współpracować z wieloma wywiadami zachodnimi, a także z syjonistami i trockistami w celu oderwania Czechosłowacji od bloku sowieckiego i przywrócenia kapitalizmu. Na 14 oskarżonych w procesie, który odbywał się od 20 do 27 listopada 1952 roku, 11 zostało skazanych na karę śmierci. Wyrok przez powieszenie wykonano 3 grudnia. Wśród straconych znaleźli się m.in. Slánský, Clementis, Šváb i Geminder⁵².

Zarzuty o titoizm bądź współpracę z Jugosławią – podobnie jak inne oskarżenia – stanowiły sztuczną konstrukcję, wytworzoną metodami śledczymi NKWD, a więc za pomocą zeznań wymuszonych torturami i przy braku jakichkolwiek rzeczywistych dowodów. W czasie rozpraw sądowych oskarżeni powtarzali wyuczone na pamięć zeznania. Absurdalność oskarżeń uwypukla fakt, że część osób początkowo oskarżanych o titoizm została ostatecznie skazana pod innymi zarzutami. Aresztowani dyplomaci i inni obywatele jugosłowiańscy często byli zwolennikami Tity, nie znaleziono jednak faktycznych dowodów na ich szpiegowską działalność. Wykryte niekiedy przy okazji przypadki zaangażowania w przemysł interpretowano jako działania polityczne. W wyniku polowania na titoistów w Czechosłowacji w czasie śledztwa poniosło śmierć trzech obywateli Jugosławii (jeden wyskoczył z okna w czasie przesłuchania, drugi zginął na skutek brutalności śledczych, trzeci zmarł w więzieniu na gruźlicę). Kolejny rzucił się z okna w obawie przed represjami. Czterech innych zostało zastrzelonych podczas próby nielegalnej ucieczki z Czechosłowacji⁵³.

Rzeczywiste próby nawiązania współpracy czechosłowackich obywateli z Jugosłowianami miały marginalny charakter. Do kuriozalnych przypadków należała sprawa Františka Crhy, działacza komunistycznego z północnych Czech, który uznał dwóch napotkanych w kawiarni przedstawicieli antytitowskiej emigracji za jugosłowiańskich dyplomatów i zaoferował im współpracę szpiegowską, gdyż potrzebował pieniędzy. Jugosłowianie podjęli z nim grę, ale o wszystkim poinformo-

⁵² K. Kaplan, *Zpráva o zavraždění...*, s. 129–255.

⁵³ M. Bárta, *Akce Jugoslávie...*, s. 71–72.

wali StB. Crhę skazano na 16 lat więzienia⁵⁴. Współpracę władzom w Belgradzie oferował też Bohumil Laušman, czeski socjaldemokrata przebywający na emigracji, który spotkał się nawet osobiście z Titą. Strona jugosłowiańska nie miała jednak do niego pełnego zaufania. W 1953 roku Laušman został porwany w Austrii przez czechosłowackie służby i przewieziony do kraju, gdzie zmarł w 1963 roku w rzyńskim więzieniu⁵⁵.

Nagonka na Jugosławię, chociaż pozbawiona wcześniejszego impetu, była kontynuowana nawet po śmierci Stalina. Jeszcze w 1953 roku w Czechosłowacji aresztowano 25 osób za szpiegostwo na rzecz Jugosławii i odbywały się procesy polityczne z obywatelami tego kraju⁵⁶. Z czasem władze ZSRR postanowiły zrewidować swoją politykę wobec Belgradu. Wizyta I sekretarza KC KPZR Nikity Chruszczowa i premiera Nikołaja Bułganina w Jugosławii na przełomie maja i czerwca 1955 roku stanowiła sygnał również dla innych krajów bloku sowieckiego do unormowania relacji z tym państwem.

Czechosłowacka ekipa rządząca była początkowo bardzo niechętna zbliżeniu. Jugosławia domagała się rehabilitacji Kevicia i innych skazanych wraz z nim jugosłowiańskich obywateli. W kwietniu 1955 roku zostali oni zwolnieni z więzień i mogli powrócić do Jugosławii. Niedługo później władze czechosłowackie „po cichu” wypuściły jugosłowiańskich więźniów kryminalnych. Nie umożliwiły natomiast wznowienia procesów i oficjalnej rehabilitacji, ponieważ podważenie antytłowskiego kursu zagrażało legitymizacji stalinowskiego kierownictwa politycznego w Czechosłowacji. Czechosłowackie służby zakończyły natomiast rozpracowywanie ambasady Jugosławii⁵⁷, a stosunki dyplomatyczne odzyskały dawną rangę i na czele ambasad Czechosłowacji w Jugosławii i odwrotnie znowu stanęli dyplomaci w randze ambasadorów⁵⁸. Inni więźniowie skazani w stalinowskich procesach politycznych zaczęli być stopniowo wypuszczani z zakładów karnych w drugiej połowie lat 50. Największa amnestia miała miejsce w 1960 roku. W latach 60. część osób została zrehabilitowana⁵⁹.

Rozłam sowiecko-jugosłowiański nie miał charakteru programowego, oba reżimy miały opresyjny charakter. Chodziło o rozgrywkę polityczną; przede wszyst-

⁵⁴ O. Vojtěchovský, *Z Prahy proti...*, s. 503.

⁵⁵ O. Vojtěchovský, *Laušman v Bělehradě: několik dokumentů z bělehradských archivů k působení Bohumila Laušmana v exilu v Jugoslávii*, „Securitas Imperii” 2006, č. 14, s. 307–353.

⁵⁶ M. Bárta, *Akce Jugoslávie...*, s. 73–74.

⁵⁷ O. Vojtěchovský, *Z Prahy proti...*, s. 581.

⁵⁸ Ibidem, s. 580; J. Pelikán, *Jugoslávie a východní blok 1953–1958*, Praha 2001, s. 270.

⁵⁹ *Zatajony dokument: raport Komisji KC KPCz o procesach politycznych i rehabilitacjach w Czechosłowacji w latach 1949–1968*, przeł. z czes. S. Klimaszewski [właśc. W. Zieleniec], Warszawa 1985, s. I–VIII, 67–120.

kim o odrzucenie dominacji sowieckiej przez Titę oraz dążenie do wymuszenia posłuszeństwa przez Stalina. Kampania antyjugosłowiańska była inspirowana przez ZSRR i służyła zniechęceniu komunistów w krajach bloku sowieckiego do podejmowania jakichkolwiek dążeń do uniezależnienia się od ZSRR.

W Czechosłowacji nagonka na Jugosławię oznaczała porzucenie hasła o własnej drodze do socjalizmu⁶⁰. Kierownictwo KPCz nie rozważało możliwości zerwania z ZSRR sojuszu, który zapewniał mu utrzymanie władzy, a także dawał gwarancje zachowania granic przedmonarchijskich i trwałości wysiedlenia Niemców⁶¹. Poszukiwania „agentów titoizmu” pozwoliły przywódcom partyjnym w Pradze pozbyć się potencjalnych konkurentów w partii, przede wszystkim poprzez stłumienie wśród słowackich komunistów tendencji do decentralizacji państwa. Przy tym sami żyli w poczuciu zagrożenia. Gorliwość w zwalczaniu „jugosłowiańskich agentów” wynikała zatem w znacznym stopniu z chęci odsunięcia od siebie podejrzeń – co nie wszystkim się udało – oraz wypełnienia oczekiwań Kremla. Stanowiło to więc przede wszystkim wyraz pełnego podporządkowania wobec ZSRR.

Bibliografia

- Bárta M., „Byl jsem ve službách Tita a Státní bezpečnosti“: příběh defektora jugoslávského velvyslanectví v Praze Antuna Novaka, „Securitas Imperii” 2006, č. 14, s. 190–209.
- Bárta M., Akce „Isolace“: Snaha Státní bezpečnosti omezit návštěvnost zastupitelských úřadů kapitalistických států, „Paměť a dějiny” 2008, roč. 2, č. 4, s. 41–50.
- Bárta M., Akce Jugoslávie: Státní bezpečnost v boji proti „agentům titoismu“ v letech 1948–1955, „Paměť a dějiny” 2011, roč. 4, č. 1, s. 65–74.
- Dokumenty k procesu s Viliamom Žingorom a spol.*, eds. R. Letz, P. Matula, Bratislava 2009.
- Gąsior G., *Stalinowska Słowacja: proces „burżuazyjnych nacjonalistów” w 1954 roku*, Warszawa 2006.
- Jablonický J., *Podoby násilia*, Bratislava 2000.
- Jablonický J., *Samizdat o odboji: štúdie a články*, sv. 2, Bratislava 2006.
- Kalous J., Štěpán Pláček, „Sborník Archivu Ministerstva vnitra ČR” 2006, t. 4, s. 107–148.
- Kaplan K., *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha 1992.
- Kaplan K., *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993.
- Kaplan K., *Nebezpečná bezpečnost*, Brno 1999.
- Kaplan K., Paleček P., *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, Praha 2008.
- Laszlo Rajk i jego współpracownicy przed Trybunałem Ludowym*, Warszawa 1949.
- Palko V., Rudolf Lančarič – obeť Stalinovej honby na Tita, „Pamäť národa” 2008, roč. 4, 2, s. 71–80.
- Pelikán J., *Jugoslávie a východní blok 1953–1958*, Praha 2001.

⁶⁰ M. Bárta, *Akce Jugoslávie...*, s. 65.

⁶¹ O. Vojtěchovský, *Z Prahy proti...*, s. 78–79.

- Proces proti titovským špionům a rozvratníkům v Československu: Šefik Kevič a společníci*, Praha 1950.
- StB o sobě: výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*, ed. K. Kaplan, Praha 2002.
- Vojtěchovský O., *Laušman v Bělehradě: několik dokumentů z bělehradských archivů k působení Bohumila Laušmana v exilu v Jugoslávii*, „Securitas Imperii” 2006, č. 14, s. 307–353.
- Vojtěchovský O., *Z Prahy proti Titovi! Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu*, Praha 2012.
- Zacharias M.J., *Komunizm, federacija, nacionalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004.
- Zatajony dokument: raport Komisji KC KPCz o procesach politycznych i rehabilitacjach w Czechosłowacji w latach 1949–1968*, przeł. z czes. S. Klimaszewski [właśc. W. Zieleniec], Warszawa 1985.

Grzegorz Gąsior

Rozprawa z „agentami titoizmu”. Przypadek Czechosłowacji

Streszczenie

W wyniku rozłamu pomiędzy ZSRR a Jugosławią, pod wpływem nacisków Moskwy władze komunistycznej Czechosłowacji podjęły w 1948 roku wobec rzekomych agentów jugosłowiańskich zakrojone na szeroką skalę represje. Skutkowały one licznymi aresztowaniami i sfingowanymi procesami politycznymi, z których część zakończyła się wyrokami śmierci. Nagonka antyjugosłowiańska została przerwana w 1955 roku, po unormowaniu stosunków pomiędzy ZSRR a Jugosławią.

Słowa kluczowe: titoizm, Czechosłowacja, Jugosławia, represje stalinowskie, procesy polityczne